

تبیین عناصر برنامه‌دستی تربیت اخلاقی

با توجه به سیره رضوی^۱

دریافت: ۱۳۹۹/۲/۱ پذیرش: ۱۳۹۹/۳/۲۴

میثم غلام پور^۲، هادی پورشافی^۳، مقصود فراستخواه^۴، محسن آیتی^۵

چکیده

تربیت اخلاقی متریبان از مهم‌ترین بخش‌های هر نظام آموزشی است. هدف پژوهش حاضر، تبیین عناصر برنامه‌دستی تربیت اخلاقی با توجه به سیره تربیتی امام رضا (علیه السلام) است. رویکرد پژوهش حاضر کیفی و روش آن سنن پژوهی است. جامعه پژوهش کلیه مقالاتی هستند (۳۰ مقاله) که از سال ۱۳۸۷ تا ۱۳۹۹ درباره سیره تربیتی امام رضا (علیه السلام) ارائه شده‌اند. نمونه پژوهش ۱۹ مقاله است که این تعداد بر اساس پایش موضوعی، اشباع نظری داده‌ها و به صورت هدفمند انتخاب شده‌اند. داده‌های پژوهش از تحلیل کیفی اسناد مورد مطالعه، گردآوری شده‌اند. با تجزیه و تحلیل داده‌ها، ویژگی عناصر برنامه‌دستی با توجه به نظریه میلر در ۶ بُعد، ۲۵ عامل و ۴۸ مؤلفه سازمان یافت. براساس یافته‌ها اهداف برنامه‌دستی تربیت اخلاقی باید کثرت‌گرا، انعطاف‌پذیر، غایت‌گرا و دموکراتیک باشد، روش‌های تربیت اخلاقی ایجابی، اصلاحی، روش‌های فعال، روش‌های مستقیم و روش‌های غیرمستقیم است. یادگیرنده، خودانگیز، تعامل‌گرا، مستقل و مسئولیت‌پذیر است و معلم دارای مهارت‌های حرفه‌ای، مهارت‌های ارتباطی، آراسته به فضایل اخلاقی و آراستگی ظاهری است؛ ارزیابی فرایند تربیت اخلاقی فرایندی مستمر، جامع بوده و در آن به خودسنجی و اصل اعتدال توجه می‌شود و محیط یادگیری، دارای جوی اخلاقی و دینی است.

کلیدواژه‌ها: سیره رضوی، سیره تربیتی، تربیت اخلاقی، برنامه‌دستی.

۱. مقاله مستخرج از رساله دکترای نویسنده اول با عنوان «طراحی برنامه‌دستی تربیت اخلاقی دانشجو معلمان دانشگاه فرهنگیان به انضمام دلالت‌های تدوین» است.
۲. دانشجوی دکترای برنامه‌ریزی درسی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران: Meysam.gholampoor@birjand.ac.ir
۳. دانشیار مدیریت آموزشی، گروه علوم تربیتی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران (نویسنده مسئول): Hpourshafei@birjand.ac.ir
۴. استاد برنامه‌ریزی آموزش عالی، موسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی: M_farasatkah@yahoo.com
۵. دانشیار برنامه‌ریزی درسی، گروه علوم تربیتی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران: Mayati@birjand.ac.ir

بیان مسئله

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله همواره کارهای خوب را ستایش کرده و افراد شایسته را مورد ستایش قرار داده است (بیلویی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۳۷)، ایشان می‌فرمایند: به راستی که من مبعوث شده‌ام تا شرافت‌های اخلاقی را تمام کنم (و به مردم پیام‌مزم) ^۱ و در جایی دیگر می‌فرمایند که من برای تعلیم فرستاده شده‌ام ^۲، این دو فرمایش بر این دلالت دارد که تربیت و اخلاق در کنار هم بوده و مورد تأکید دین مبین اسلام است. مقام معظم رهبری اخلاق را هوای لطیفی می‌داند که در جامعه بشری اگر وجود داشته باشد، انسان‌ها می‌توانند با تنفس آن زندگی سالمی داشته باشند (رشید زاده، ۱۳۹۳). امام محمد غزالی در ربع مهلکات کتاب احیاء علوم الدین (مشهور به احیاء العلوم) در تعریف اخلاق آن را حالتی راسخ و مؤثر در روان آدمی می‌داند که در سایه آن بدون اندیشه و تأمل افعال و رفتار از بشر ظاهر می‌شود (حسینیان، ۱۳۸۵: ۸۰). از دیدگاه شهید مطهری فعل اخلاقی آن فعلی است که هدف از آن منافع مادی و فردی نباشد. خواه انسان آن را به خاطر احساس نوع دوستی انجام دهد، خواه به خاطر زیبایی فعل، خواه به خاطر زیبایی روح خود، خواه به خاطر استقلال روح و عقل خویش و خواه به خاطر هوشیاری. همین که منیت و منفعت فردی در کار نبود، فعل اخلاقی است (مطهری، ۱۳۸۵: ۱۲۱).

آموزش زیر بنای توسعه پایدار شناخته می‌شود (غلام‌پور و همکاران، ۱۳۹۷: ۷۵)؛ در این میان تربیت اخلاقی به منزله شاکله تربیت و آموزش آدمی محسوب شده (حیدری‌زاده و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۳۴) و از دیر باز مورد توجه فرهنگ اسلامی بوده است (داودی و حسینی‌زاده، ۱۳۹۳: ۱۳۶). تحقیقات مختلف نشان می‌دهد به‌رغم تلاش نظام آموزشی کشور و خانواده‌ها در جهت آموزش ارزش‌ها و اخلاق به دانش‌آموزان، تعداد قابل توجهی از جوانان جامعه با وجود اینکه ارزش‌های اخلاقی را قبول دارند، در بسیاری از موارد دست به انجام اعمال غیر اخلاقی می‌زنند (طالبی، ۱۳۸۰: ۲۱۲؛ اسماعیلی، ۱۳۷۹: ۷۳). افکاری (۱۳۹۳) در پژوهش خود به این نتیجه دست یافت که در فرایند تربیت متریان به

۱. إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۲۱۰: ۱۶).

۲. بِالْتَّغْلِيمِ أُرْسِلْتُ (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۱: ۲۰۶).

مسئله مهمی چون تربیت اخلاقی به طور جدی و عملی توجه نشده است. رهاورد غرب نیز نه تنها در جهت اخلاقی و اجتماعی چیزی به ما نیفزوده بلکه سنت‌های اخلاقی ما را نیز در هم شکسته و هرج و مرج اخلاقی امروز را برای ما به وجود آورده است (مطهری، ۱۳۸۴، ج ۱: ۴۴۵). سیره تربیتی امامان معصوم علیهم‌السلام به حکم آیه تطهیر^۱ و اخبار و روایات دیگر یکی از غنی‌ترین منابع برای استخراج مؤلفه‌ها و روش‌های تربیتی است که هنوز کمتر تحقیق و تدوینی اصولی درباره آن انجام گرفته است (فروزش و محسنی نژاد، ۱۳۹۳: ۴۴۳).

امام رضا علیه‌السلام حدود سه سال از دوران امامت پر برکت خود را در ایران سپری و خیرات و برکات زیادی را نصیب شیعه و به طور کلی ایران کردند. سیره امام رضا علیه‌السلام همچون دیگر امامان معصوم علیهم‌السلام از آموزه‌های تربیتی سرشار بوده و شخصیت و سیره زندگی ایشان یک الگو و مدل انسان کامل است که روح و جان انسان‌هایی را که به دنبال رشد و کمال حقیقی باشند، تربیت می‌کند (عظیم‌زاده اردبیلی و حمیدی‌پور، ۱۳۹۳: ۱۵۹). سیره بر دو مفهوم «چگونگی و نوع عمل» و «سبک و قاعده رفتار» دلالت دارد (دهقان سرخ‌آبادی و کرامتی، ۱۳۹۶: ۳۶) و سیره تربیتی معصومان علیهم‌السلام عبارت است از هر رفتاری که پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و اهل بیت علیهم‌السلام برای تأثیرگذاری بر شناخت، نگرش، اخلاق و رفتار دیگران، اعم از مسلمان و غیرمسلمان، اصحاب، کودک، بزرگسال، فرزندان و خانواده خود و دیگران، در محیط خانه، مسجد، کوچه و بازار یا در هر جای دیگر انجام داده‌اند (حسینی‌زاده، ۱۳۸۱ به نقل از نیک‌خواه و همکاران، ۱۳۹۰: ۵۴۳). منظور از سبک تربیتی امام رضا علیه‌السلام، روش‌ها و شیوه‌هایی از امامت است که با تکیه بر مبانی اعتقادی و نظام ارزشی اسلام توانسته است استعدادها و نهفته کودکان را در تمام ابعاد موجود، هماهنگ پرورش دهد و آن‌ها را شکوفا کند و به سوی هدف و کمال مطلوب سوق دهد (شریفی و لطفی قادیکانی، ۱۳۹۷: ۱۸۴).

در این میان تحقیقات زیادی تاکنون درباره سیره تربیتی امام رضا علیه‌السلام انجام گرفته است.

۱. إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا. احزاب، ۳۳.

به عنوان نمونه بررسی آثار تربیتی سیره امام رضا (علیه السلام) (نیک‌آیین و همکاران، ۱۳۹۴؛ خاکپور و همکاران، ۱۳۹۳)، بررسی روش‌های تربیتی امام رضا (علیه السلام) (نجفی و همکاران، ۱۳۹۳؛ شریفی و لطفی قادیکلای، ۱۳۹۷؛ زین آبادی و عدلی، ۱۳۹۶؛ جانی‌پور و سروری مجد، ۱۳۹۳) و گروهی نیز به شناسایی آموزه‌های تربیتی امام رضا (علیه السلام) پرداخته‌اند (میرزا محمدی و همکاران، ۱۳۹۶)؛ اما با بررسی دقیق‌تر تمام این پژوهش‌ها متوجه می‌شویم که هر کدام از آن‌ها به بررسی سیره تربیتی امام (علیه السلام) از یک منظر پرداخته و بیشتر آن‌ها به یک بُعد تربیتی یعنی روش‌شناسی سیره تربیتی و آموزشی امام رضا (علیه السلام) توجه کرده‌اند. امام رضا (علیه السلام) سرچشمه جوشانی از علم و معرفت الهی بودند که جویندگان علم و فضیلت از علم او بهره‌های زیادی برده و مشکلات و معضلات زیادی از خود را حل نموده‌اند. امام رضا (علیه السلام) می‌فرمایند: خداوند رحمت کند آن کس که امر ما را زنده بدارد، راوی می‌گوید، گفتم: چگونه امر شما را زنده بدارد؟ فرمودند: با تعلیم علوم ما به مردم، زیرا اگر مردم زیبایی‌های کلام ما را بدانند از آن تبعیت می‌کنند^۱ (ابن بابویه، ۱۴۰۳ ق: ۱۸۰) همچنین در جایی دیگر درباره نحوه زنده نگه داشتن امر ایشان پرسیده شد فرمودند: «یتعلم علومنا و یعلمها الناس...» یعنی علوم ما را بیاموزند و به دیگران آموزش دهند (طبرسی، ۱۳۸۵ ق: ۲۵۷). این موارد لزوم توجه به سیره ائمه (علیهم السلام) و عمل به آن در تمام شئون زندگی را می‌رساند.

امام رضا (علیه السلام) یکی از ابعاد مهم تعلیم و تربیت اسلامی را توجه به بُعد جامعیت و شمول می‌دانند (ابن بابویه، ۱۳۱۷، ج ۱: ۴۵۰) از سویی با توجه جست‌وجوی محققان در پیشینه پژوهشی موجود هر کدام از آن‌ها به بررسی یکی از جنبه‌های تربیتی سیره امام رضا (علیه السلام) پرداخته و مبنایی برای طراحی الگوی آموزشی بر اساس سیره آن حضرت فراهم نیاورده‌اند. در این میان توجه به برنامه‌های درسی و عناصر آن از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. پدیده برنامه درسی عبارت است از آنچه دانش‌آموزان در مدرسه از طریق برنامه درسی پنهان و آشکار فرصت یادگیری آن را می‌یابند و یا به علت جای نگرفتن در برنامه درسی امکان یادگیری آن را نمی‌یابند (مهر محمدی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۴۹). هدف برنامه درسی عبارت است از تهیه فرصت‌هایی برای یادگیرندگان، به این منظور که حداکثر

۱. «رَحِمَ اللهُ عَبْدًا أَخْبَانَا فَأَمَرْنَا فَعَلَّتْ لَهُ فَكَيْفَ يُحْيِي أَمْرَكُمْ قَالَ يَتَعَلَّمُ عُلُومَنَا وَ يُعَلِّمُهَا النَّاسَ فَإِنَّ النَّاسَ لَوْ عَلِمُوا مَحَابِسَ كَلَامِنَا لَاتَّبَعُونَا»

بهره‌مندی از شرکت در فعاليت‌های يادگيري را اکتساب کنند (مهرمحمدی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۵۲). با توجه به آنچه گذشت ضرورت جمع‌بندی يافته‌های ديگر پژوهش‌ها در زمينه سيره تربيتی امام رضا (عليه السلام) روشن شد. لذا در اين پژوهش بر آن شدیم تا با استعانت از آن حضرت و با توجه به پژوهش‌های انجام شده در اين زمينه به تبیین ویژگی‌های عناصر برنامه‌دري تربيت اخلاقي با توجه به سيره تربيتی امام رضا (عليه السلام) بپردازيم.

روش پژوهش

روش پژوهش حاضر سنتزپژوهی (The synthesis research) است که شامل ترکيب ویژگی‌ها و عوامل خاص ادبيات تحقيق می‌شود. سنتز پژوهی در برخی موارد به عنوان فرا تحليل کیفی شناخته شده و سعی دارد تحقیقاتی را که پوشش می‌دهد، تحليل و تناقضات موجود در آن را حل کند و ضمن یکپارچه‌سازی نتایج، موضوعات اصلی را نیز برای تحقیقات آینده مشخص کند (Cooper & Hedges, 2009: 8) و از اهداف آن خلق تعمیم‌ها، از ترکيب نتایج تحقیقات تجربی است (خراسانی، ۱۳۹۴؛ نقل از غلام پور و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۴۳). برای سنتزپژوهی، اسناد و مدارک علمی موجود در زمينه پژوهش از تحليل محتوا به شیوه مقوله‌بندی استفاده شد. داده‌های به دست آمده از اين پژوهش بر اساس کدگذاری در سه سطح باز، محوری و منتخب مورد تجزیه و تحليل قرار گرفت. در اين پژوهش، برای تحليل يافته‌ها از الگوی شش مرحله‌ای سنتزپژوهی روبرتس شامل مراحل؛ ۱. شناسایی نیاز، اجرای جست‌وجوی مقدماتی، شفاف‌سازی نیاز، ۲. اجرای پژوهش به منظور بازیابی مطالعات، ۳. گزینش، پالایش و سازمان‌دهی مطالعات، ۴. چارچوب ادراکی و متناسب ساختن آن با اطلاعات حاصل از تحليل، ۵. پردازش، ترکيب و تفسير در قالب فراورده‌های ملموس و ۶. ارائه نتایج استفاده شد. در ادامه به فراخور اين بخش پژوهش به چهار مرحله نخست مدل روبرتس با توجه به موضوع پژوهش پرداخته می‌شود:

مرحله اول: شناسایی نیاز، اجرای جست‌وجوی مقدماتی، شفاف‌سازی نیاز

بخشی از حقوق کودک در تربیت و رشد او است (حرعاملی، ۱۴۱۳ق، ج ۸: ۳۹۴) از سویی از مسائل مهمی، که تعلیم و تربیت معاصر نیز با آن روبه‌روست، تربیت اخلاقی در نظام آموزشی است (نخعی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۱۴). تربیت اخلاقی به منزله شاکله تربیت آدمی لحاظ شده است (حیدری‌زاده و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۳۴). نتایج پژوهش‌های مختلف نشان داده است که نظام آموزشی کشور در این زمینه کاستی‌ها و ضعف‌های زیادی دارد (افکاری، ۱۳۹۳ و اسماعیلی ۱۳۷۹). از دیرباز در کشور ما توجه به سیره تربیتی انبیا و ائمه علیهم‌السلام مد نظر بوده و در این زمینه پژوهش‌های مختلفی انجام گرفته است. در کشور ما با توجه به اینکه امام رضا علیه‌السلام از دیرباز مورد ارادت و توجه مردم بوده‌اند، در زمینه سیره تربیتی ایشان پژوهش‌های متفاوتی انجام شده است. حال این پژوهش بر آن است تا با جمع‌بندی نتایج پژوهش‌های متفاوت در زمینه سیره تربیتی امام رضا علیه‌السلام و توجه به عناصر گوناگون یک برنامه درسی به تبیین ویژگی‌های این عناصر از دیدگاه آن امام رثوف بپردازد.

مرحله دوم: اجرای پژوهش به منظور بازیابی مطالعات

این مرحله به جست‌وجوی منابع مربوط با نیاز اصلی پژوهش اختصاص دارد (prashar, 2015: 129) از این رو ابتدا کلیه مقالات علمی معتبر از طریق جست‌وجوی کلید واژه‌هایی از قبیل سیره رضوی، تربیت از منظر امام رضا علیه‌السلام و تربیت اخلاقی بر اساس سیره رضوی، از طریق پایگاه‌های اطلاعاتی داخلی از جمله Sid، Normagas، Magiram، پرتال جامع علوم انسانی، پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (IRANDOC) شناسایی و با توجه به هدف تحقیق منابع مرتبط حفظ و منابع غیرمرتبط حذف شد. به منظور بالابردن کیفیت کار، جست‌وجوی مقالات توسط دو نفر که آشنایی کامل به روش‌های جست‌وجو و منابع اطلاعاتی داشتند به صورت جداگانه انجام شد. از سوی دیگر دو نفر از استادان رشته برنامه‌ریزی درسی بر کلیه روند اجرای کار نظارت داشت. همچنین این

پژوهش با تکیه بر منابع داخلی و بر پایه مقالات منتشر شده تدوین شد.

مرحله سوم: گزینش، پالایش و سازمان‌دهی مطالعات

این مرحله به داوری درباره تعیین مطالعات مرتبط با نیازهای دانشی اختصاص دارد. داوری که نیازمند تدوین ملاک‌هایی برای گزینش و دسته‌بندی مطالعات است (Moffett, 2015: 332). معیارهای ورود (Inclusion Criterion) به این پژوهش شامل موارد ذیل است:

۱. مقالات انتشار یافته در زمینه سیره تربیتی امام رضا (علیه السلام).

۲. تحقیقات باید داده‌ها و اطلاعات کافی را در ارتباط با اهداف پژوهش، گزارش کرده باشند. از این رو کفایت یک پژوهش برای بررسی در این مقاله گزارش سیره تربیتی امام رضا (علیه السلام) بود.

۳. تحقیقاتی که فرایند بررسی تخصصی را زیر نظر داوران متخصص طی می‌کنند و به صورت مقاله کامل از طریق برخط یا به طور کامل چاپ شده باشند.

باتوجه به جست‌وجوهای انجام شده ۳۰ مطالعه در راستای ملاک‌های ورود این پژوهش یافت شد که تعدادی از این مطالعات برای ورود به تحلیل نهایی مناسب نبودند و بر اساس ملاک‌های خروج از فرایند تحلیل این پژوهش خارج شدند که ملاک‌های خروج این مطالعه شامل موارد زیر است:

۱. پژوهش‌هایی که اطلاعات کافی در زمینه اهداف این تحقیق گزارش نداده بودند.

۲. پژوهش‌هایی که فاقد کیفیت لازم علمی بودند و در مجلات و کنفرانس‌های بی‌اعتبار انتشار یافته بودند.

بر این اساس روند بررسی پژوهش‌ها به ترتیب به این شرح است: کل مطالعات مرتبط با کلیدواژه‌ها ۳۰ مورد، حذف تحقیقات نامرتب پس از بررسی عناوین ۸ مورد، چکیده

مقالات مورد بررسی ۲۲ مورد، حذف پژوهش‌های نامرتب‌پس از بررسی چکیده مطالعات ۲ مورد، تحقیقات مرتبط با متن کامل ۲۰ مورد، حذف تحقیقات نامرتب‌پس از بررسی متن کامل یک مورد، کل تحقیقات نهایی ۱۹ مورد؛ بنابراین در این پژوهش ۱۹ پژوهش که همگی از مطالعات داخلی بود، برای بررسی نهایی انتخاب شد.

مرحله چهارم: تعیین چارچوب ادراکی و متناسب ساختن آن با اطلاعات حاصل از تحلیل

این مرحله، چارچوبی پیوند دهنده است که اطلاعات به دست آمده در پیرامون آن ترکیب می‌شود (Moffett, 2015: 334). از این رو چارچوب ادراکی شکل گرفته در این پژوهش حول دو مفهوم اصلی است.

۱. سیره رضوی: از هر رفتاری که امام رضا علیه السلام برای تأثیرگذاری بر شناخت، نگرش، اخلاق و رفتار دیگران، اعم از مسلمان و غیرمسلمان، اصحاب، کودک، بزرگسال، فرزندان و خانواده خود و دیگران، در محیط خانه، مسجد، کوچه و بازار یا در هر جای دیگر انجام داده‌اند (نیک‌خواه و همکاران، ۱۳۹۰: ۵۴۳).

۲. تربیت اخلاقی: تربیت اخلاقی شامل رهبری دانش‌آموز از یک حالت انحرافی به سطحی است که در آن دانش‌آموز ارزش خود را کشف می‌کند و تبدیل به یک عضو کامل جامعه می‌شود.

یافته‌ها

در این بخش با توجه به الگوی شش مرحله روبرتس به تحلیل مراحل پنجم و ششم پرداخته می‌شود:

مرحله پنجم: پردازش، ترکیب و تفسیر در قالب فراوردهای ملموس

با توجه به یافته‌های حاصل از تحقیقات مرتبط با هدف پژوهش، ابتدا کلیه چالش‌ها

از طریق فرایند کدگذاری باز استخراج می‌شود؛ از این رو با توجه به فرایند، کدگذاری حاصل از مرحله اول، در این بخش ابتدا در جدول ۱ اقدام به شناسایی ویژگی‌های عناصر برنامه‌دستی تربیت اخلاقی شد.

جدول شماره ۱: (کدگذاری باز)

ردیف	محقق / محققین	سال	عناصر برنامه‌دستی تربیت اخلاقی با توجه به سیره رضوی
۱	هاشمی اردکانی و میرشاه جعفری	۱۳۸۷	روش مناظره
۲	صحبت لوو جعفری	۱۳۸۹	محبت به متربی، روش الگو دهی در تربیت اخلاقی، هدف تربیت؛ رسیدن به نیک بختی.
۳	بهشتی و رشیدی	۱۳۹۲	رعایت اصل اعتدال در تربیت، توجه به اصل عمل به علم، اصل هماهنگی تربیت با فطرت، توجه به اصل آزادی، توجه به مداومت تربیت، تفکیک علم و اندیشه مفید از غیر مفید، داشتن روح علمی، حکمت‌جویی متربی، رعایت مراحل تزکیه نفس، تکلیف متناسب با توانایی.
۴	نجفی و همکاران	۱۳۹۳	روش‌های تربیت اخلاقی زمینه‌ساز، پرهیز از معاشرت با رذایل، ایجاد فضای اخلاقی در جامعه و محیط، همنشینی با نیکان، محبت و احسان به متربی، جذب و آراستگی ظاهری مربی، آشنا کردن متربی با اصول و معیارهای اخلاقی، بیان عواقب رفتارهای ضد اخلاقی به متربیان، ایجاد گرایش ذاتی به اخلاقیات، برانگیختگی متربی به امور اخلاقی، بیان داستان اخلاقی، تشویق به تفکر در مسائل اخلاقی، بحث و گفت‌وگو درباره مسائل اخلاقی، ایجاد میل و رغبت در برابر خوف و ترس، تحریک انگیزه‌های ایمانی، ارائه الگو، توصیه به وادار سازی خود به امور اخلاقی، امر به فضایل و نهی از رذیلت‌ها، نظارت و مراقبت، نظارت مستمر، خود کنترلی، کنترل درونی، خودشناسی، شناخت روحیه متربی، اغماض و چشم پوشی، برخورد قاطع با متربی در صورت لزوم، خود تربیتی.

۵	عظیم‌زاده اردبیلی و حمیدی‌پور	۱۳۹۳	محبت، فاطمیت و کرامت در تربیت، الگو دهی تربیت و تربیت عملی، تشویق و موعظه کردن، تربیت در فضای دینی و مبتنی بر آن، تعامل مناسب با کودک.
۶	جانی‌پور و سروری مجد	۱۳۹۳	استفاده از روش الگوسازی و غفلت زدایی با تنبیه.
۷	نیک آیین و همکاران	۱۳۹۴	پیشگیری و زمینه‌سازی تربیت اخلاقی، روش مناظره، داشتن نقش الگویی مربی برای متربی.
۸	علی دخت مازافی و همکاران	۱۳۹۴	همراهی علم با عمل (ترویج عملی و نه فقط زبانی)، الگو گیری، طرح پرسش‌های دقیق از شاگردان و پاسخگویی، تعلیم از طریق ذکر مثال و تاریخ گذشتگان، خوش خلقی و فروتنی مربی، رعایت نظافت و آراستگی ظاهر، عدم تبعیض در برخوردها، توجه به دوست‌یابی مناسب.
۹	قطبی و همکاران	۱۳۹۵	استفاده از داستان عبرت‌آموز، استفاده از روش‌های آسان‌ساز آموزش، تأکید بر مطالب مهم، جلب توجه مخاطب، تنبیه و تحضیض مناسب، ذکر مثال‌های عینی در آموزش، استفاده از روش‌های عینیت‌بخشی، روش پرسش و پاسخ.
۱۰	دلبری و زحمتکش	۱۳۹۶	تساهل و تسامح، صبر و متانت مربی، استدلال منطقی، روش الگو دهی، عدم تبعیض در برخوردها، منصف بودن مربی، مخاطب شناسی، آزادی فکر و بیان متربی.
۱۱	شریفی و همکاران	۱۳۹۶	استفاده از برهان و استدلال، دعوت به تفکر و خردورزی و عقل‌گرایی، محبت و مهرورزی به مخاطب، استفاده از روش موعظه، تکریم شخصیت مخاطب، مخاطب‌شناسی، توجه به تفاوت‌های فردی و ظرفیت مخاطبان، فرصت‌شناسی در تربیت، ارائه الگوی رفتاری، دعوت به خودشناسی، توجه دادن مخاطب به عاقبت امور، روش خطابه، مجادله به احسن، امر به معروف و نهی از منکر.
۱۲	دهقان سرخ‌آبادی و کرامتی	۱۳۹۶	هدایت‌گری، خرد ورزی، جامعیت و شمول، تربیت عقلانی، آموزش انفرادی، بحث گروهی، تعامل مثبت، حس مسئولیت فردی و گروهی، تعامل چهره به چهره، آموزش مهارت گروهی به متربیان، پرسش و پاسخ، مناظره، روش عبرت آموزی.

مخاطب شناسی، تعلیم از راه تمثیل، استقبال از نظر مخالف، تعقل و اندیشه ورزی، روش بینش و بصیرت دهی (بصیرت و خودشناسی، بصیرت به عاقبت گناه، بصیرت به دنیا، بصیرت به مرگ و آخرت و بصیرت به دوستی با اهل بیت)، روش تفکر و تدبیر، عبرت از پیشینیان، روش پرسش و پاسخ و حل مسئله، تقویت روحیه حق و حقیقت جویی و تعلیم از راه تمثیل و ذکر مثال.	۱۳۹۶	زین‌آبادی و عدلی	۱۳
مدارا و نرم رفتاری، جدیت مربی، آموزش احترام، رفتار با محبت و احترام، تشویق، نظارت مستمر، توجه به رشد همه ابعاد وجودی فراگیر، محیا کردن محیط فیزیکی مناسب برای تربیت فرزندان و تقویت روحیه خوداتکایی فراگیران.	۱۳۹۶	میرزا محمدی و همکاران	۱۴
خودشناسی، شناخت فراگیر، توجه به محیط تربیت، نظارت مستمر بر مربی، همدلی با مربی، توجه به تعاملات فراگیر، روش مناظره، دعوت فراگیر به اندیشیدن و تفکر، بصیرت بخشی به فراگیر، تکرار اصل تربیتی، تذکر و تشویق و تنبیه متناسب.	۱۳۹۶	نوروزی و همکاران	۱۵
روش‌های فعال (پرسش و پاسخ، جدال احسن، مناظره) و جلب توجه مخاطبان، عمل به اخلاق و علم توسط مربی، محبت و مهربانی با مربی، روش‌های مستقیم غیر فعال (خطابه، موعظه) و روش‌های غیرمستقیم (نمایش، قصه‌گویی، تمثیل و روش مقایسه).	۱۳۹۶	زرسان	۱۶
تنبیه بجا، ایجاد فضای تربیتی مناسب، محبت و مهرورزی، عدم تبعیض در برخورد، احترام به شخصیت کودکان، تشویق بجا، استفاده از روش الگویی، نظارت مستمر، توجه به استقلال و خوداتکایی کودکان.	۱۳۹۷	شریفی و لطفی قادیکلای	۱۷
تاکید بر مبانی اسلام، استفاده از روش پرسش و پاسخ، استناد به امور عقلی، توجه به حکمت، توجه به زبان مخاطب، میدان دادن به طرف مقابل، شیوه همراه با خصم، آزاد اندیشی فکری، حفظ کرامت انسان، روش جدال احسن، رعایت انصاف و عدل و عدم تعصب ورزی.	۱۳۹۸	نقی‌پورفر و همکاران	۱۸

اسوه‌سازی، انذار و بیم، جلب توجه برای تفکر، اعطای بینش، روش غیر مستقیم، تکلیف در غایت وسع، تبشیر و تشویق، تدریج و تدرج، تفصیل احکام، مداومت و محافظت و تنوع بیان.	۱۳۹۸	سبحانی یامچی	۱۹
--	------	--------------	----

مرحله ششم: ارائه نتایج ترکیب

در این بخش، با توجه به فرایند و فراوده‌های سنتزپژوهی در یک نمای کلی ویژگی عناصر برنامه درسی تربیت اخلاقی با توجه به سیره رضوی بررسی می‌شود. ابتدا در قسمت فرایند سنتزپژوهی استخراج ویژگی‌های عناصر برنامه درسی صورت گرفته به این شکل که ابتدا توصیفات کلیه عناصر برنامه درسی از طریق فرایند کدگذاری باز شناسایی می‌شود و سپس در قسمت فراورده سنتزپژوهی، از آن‌جا که هدف سنتزپژوهی ترکیب کلیه یافته‌های علمی در یک موضوع خاص و رسیدن به یک انسجام واحد است، در بخش ارائه نتایج ترکیب ابتدا تحلیل کیفی کدهای باز در کنار هم قرار گرفته و با کدگذاری مجدد، موارد هم‌پوشی و قرابت معنایی باهم ترکیب شده و مولفه‌ها (کدهای محوری) استخراج می‌شود. در ادامه برای دسته بندی کردن عناصر برنامه درسی تربیت اخلاقی بر مبنای سیره رضوی، بر اساس یک مفهوم مشترک از طریق کدگذاری محوری بر مبنای ویژگی عناصر برنامه درسی از دیدگاه میلر اقدام شده است که منجر به شناسایی ۶ بُعد (کد منتخب) شد، که نتایج کدگذاری محوری و منتخب در جدول شماره ۲ آورده شده است.

جدول شماره ۲: کدگذاری انتخابی ویژگی عناصر برنامه‌دستی تربیت اخلاقی با توجه به سیره رضوی

عناصر	مؤلفه‌ها (عوامل)	مقوله‌ها	تحقیقات	
اهداف	کثرت‌گرا	توجه به جنبه‌های مختلف تربیت اخلاقی (فردی، اجتماعی و...)	میرزا محمدی و همکاران (۱۳۹۶)	
		توجه به فردیت	بهشتی و رشیدی (۱۳۹۲)؛ شریفی و همکاران (۱۳۹۶) و دهقان‌سرخ آبادی و کرامتی (۱۳۹۶)	
	انعطاف‌پذیر	توجه به شرایط فراگیر	بهشتی و رشیدی (۱۳۹۲) و شریفی و همکاران (۱۳۹۶)	
	غایت‌گرا	توجه به قرب الهی	صحبت‌لو و جعفری (۱۳۸۹)، نقی‌پورفر و همکاران (۱۳۹۸)	
روش	دموکراتیک	توجه به نظر متربی	دلبری و زحمتکش (۱۳۹۵) و زین آبادی و عدلی (۱۳۹۶)	
		پذیرش تمام فرهنگ‌ها	دلبری و زحمتکش (۱۳۹۵)	
	فطرت‌گرا	متناسب با فطرت	بهشتی و رشیدی (۱۳۹۲)	
	ایجابی	الگوی	صحبت‌لو و جعفری (۱۳۸۹)، نجفی و همکاران (۱۳۹۳)، عظیم‌زاده اردبیلی و حمیدی پور (۱۳۹۳)، جانی‌پور و سروری مجد (۱۳۹۳)؛ نیک آیین و همکاران (۱۳۹۳)؛ علی دخت مازافی و همکاران (۱۳۹۴)، دلبری و زحمتکش (۱۳۹۵)، شریفی و همکاران (۱۳۹۶)، شریفی و لطفی قادیکلانی (۱۳۹۷) و سبحانی یامچی (۱۳۹۸).	
			بشارت‌دادن	نجفی و همکاران (۱۳۹۳)
			تبشیر و تشویق	نجفی و همکاران (۱۳۹۳)، عظیم‌زاده اردبیلی و حمیدی پور (۱۳۹۳)، میرزا محمدی و همکاران (۱۳۹۶)، نوروزی و همکاران (۱۳۹۶)، شریفی و لطفی قادیکلانی (۱۳۹۷) و سبحانی یامچی (۱۳۹۸).

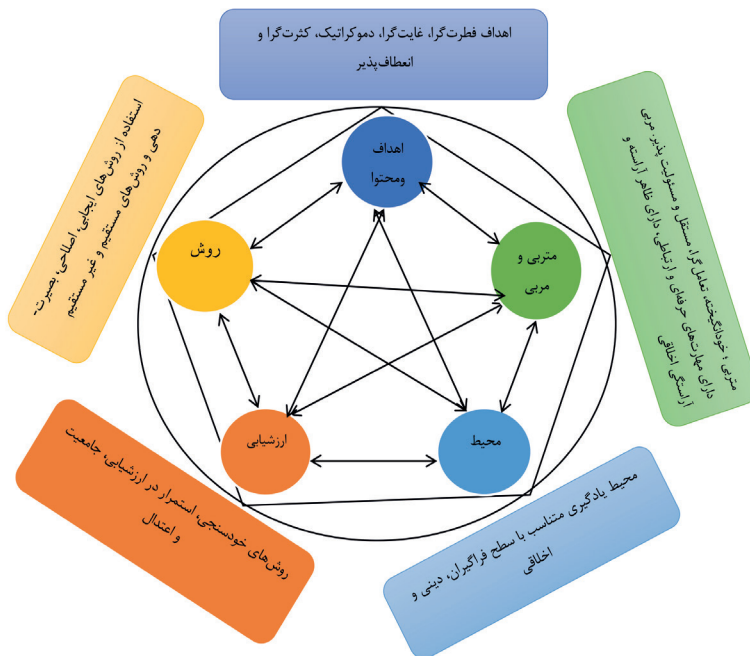
انذار	اصلاحی	نجفی و همکاران(۱۳۹۳)، شریفی و همکاران(۱۳۹۶)، زین آبادی و عدلی(۱۳۹۶)، نوروزی و همکاران(۱۳۹۶) و سبحانی یامچی(۱۳۹۸).
عبرت آموزی		زین آبادی و عدلی(۱۳۹۶) و دهقان سرخ آبادی و کرامتی(۱۳۹۶)
تنبيه		نجفی و همکاران(۱۳۹۳)، جانی پور و سروری مجد(۱۳۹۳)، قطبی و همکاران(۱۳۹۵)، نوروزی و همکاران(۱۳۹۶)، شریفی و لطفی قادیکلانی(۱۳۹۷) و نقی پورفر و همکاران(۱۳۹۸).
پرسش و پاسخ	بصیرت‌دهی	نجفی و همکاران(۱۳۹۳)، علی دخت مازافی و همکاران(۱۳۹۴)، قطبی و همکاران(۱۳۹۵)، دهقان سرخ آبادی و کرامتی(۱۳۹۶)، زین آبادی و عدلی(۱۳۹۶)، زرسان(۱۳۹۶) و نقی پورفر و همکاران(۱۳۹۸).
جدال احسن		شریفی و همکاران(۱۳۹۶)، زرسازان(۱۳۹۶) و نقی- پورفر و همکاران(۱۳۹۸).
بحث گروهی		نجفی و همکاران(۱۳۹۳) و دهقان سرخ آبادی و کرامتی(۱۳۹۶).
مناظره		عظیم‌زاده اردبیلی و حمیدی پور(۱۳۹۳)، نیک آیین و همکاران(۱۳۹۴)، دهقان سرخ آبادی و کرامتی(۱۳۹۶)، نوروزی و همکاران(۱۳۹۶) و زرسازان(۱۳۹۶).
بصیرت‌دهی و بینش		زین آبادی و عدلی(۱۳۹۶)، شریفی و همکاران(۱۳۹۶)، نوروزی و همکاران(۱۳۹۶) و سبحانی یامچی(۱۳۹۸).
موعظه	روش‌های مستقیم	عظیم‌زاده اردبیلی و حمیدی پور(۱۳۹۳)، شریفی و همکاران(۱۳۹۶) و زرسازان(۱۳۹۶).
خطابه		شریفی و همکاران(۱۳۹۶) و زرسازان(۱۳۹۶).
نمایش	روش‌های غیر مستقیم	نوروزی و همکاران(۱۳۹۶).
قصه گویی		زرسان(۱۳۹۶)، نجفی و همکاران(۱۳۹۳) و قطبی و همکاران(۱۳۹۵).
تمثیل		قطبی و همکاران(۱۳۹۵)، علی دخت مازافی و

			همكاران(۱۳۹۴)، زين آبادي و عدلي(۱۳۹۶) و زرسازان(۱۳۹۶).
يادگيرنده	خود انگيخته	حکمت جو	بهشتي و رشيدی(۱۳۹۲).
		انگيزش ذاتي	زرسازان(۱۳۹۶)، قطبي و همكاران(۱۳۹۵) و نجفي و همكاران(۱۳۹۳).
	تعامل گرا	گرايش به تعامل مثبت	دهقان سرخ آبادي و كرامتي(۱۳۹۶) و نوروزي و همكاران(۱۳۹۶).
	مستقل	استقلال و خوداتكا	شريفی و لطفی قاديكلانی(۱۳۹۷) و ميرزامحمدي و همكاران(۱۳۹۶).
	مسئوليت پذير	مسئوليت پذير	دهقان سرخ آبادي و كرامتي(۱۳۹۶).
معلم	مهارت های حرفه ای	شناخت فراگير	نجفي و همكاران(۱۳۹۳)، زين آبادي و عدلي(۱۳۹۶)، شريفی و همكاران(۱۳۹۶) و نوروزي و همكاران(۱۳۹۶).
		تسهيل گر	قطبي و همكاران(۱۳۹۵).
		هدايت گر	قطبي و همكاران(۱۳۹۵) و دهقان سرخ آبادي و كرامتي(۱۳۹۶).
	مهارت های ارتباطی	تعامل گرا	دهقان سرخ آبادي و كرامتي(۱۳۹۶) و عظيم زاده اردبيلي و حميدي پور(۱۳۹۳).
	محبت و صميميت	نجفي و همكاران(۱۳۹۳)، صحبت لو و جعفري(۱۳۸۹)، عظيم زاده اردبيلي و حميدي پور(۱۳۹۳)، شريفی و همكاران(۱۳۹۶)، ميرزامحمدي و همكاران(۱۳۹۶)، زرسازان(۱۳۹۶) و قطبي و همكاران(۱۳۹۵).	
	رفق و مدارا	نجفي و همكاران(۱۳۹۳)، ميرزامحمدي و همكاران(۱۳۹۶) و دلبري و زحمتكش(۱۳۹۵).	
آراسته به فضاي اخلاقي	آراسته به فضاي اخلاقي	خوش خلقي	علي دخت مازافي و همكاران(۱۳۹۴).
		صبر و متانت	دلبري و زحمتكش(۱۳۹۵).
		عدالت(عدم تبعيض)	علي دخت مازافي و همكاران(۱۳۹۴)، دلبري و زحمتكش(۱۳۹۵)، شريفی و لطفی قاديكلانی(۱۳۹۷) و نقی پورفر و همكاران(۱۳۹۸).

		عامل به علم خود	بهشتی و رشیدی (۱۳۹۲)، علی دخت مازافی و همکاران (۱۳۹۴) و زرسازان (۱۳۹۶).
		داشتن روح علمی	بهشتی و رشیدی (۱۳۹۲).
	آراستگی ظاهری	جذبه و آراستگی	نجفی و همکاران (۱۳۹۳).
		رعایت نظافت	علی دخت مازافی و همکاران (۱۳۹۴).
ارزشیابی	استمرار	مداومت در ارزشیابی	بهشتی و رشیدی (۱۳۹۲)، نجفی و همکاران (۱۳۹۳)، میرزامحمدی و همکاران (۱۳۹۶)، شریفی و لطفی قادیکلانی (۱۳۹۷)، نوروزی و همکاران (۱۳۹۶) و و سبحانی یامچی (۱۳۹۸).
	جامعیت	توجه به اصل جامعیت در ارزیابی	نجفی و همکاران (۱۳۹۳) و دهقان سرخ آبادی و کرامتی (۱۳۹۶).
	خودسنجی	خودارزیابی	نجفی و همکاران (۱۳۹۳).
	اعتدال	توجه به اصل اعتدال در ارزیابی	بهشتی و رشیدی (۱۳۹۲).
		تکلیف در غایت وسع	سبحانی یامچی (۱۳۹۸).
محیط	اخلاقی و دینی	جو متناسب محیط	نجفی و همکاران (۱۳۹۳)، نوروزی و همکاران (۱۳۹۶)، شریفی و لطفی قادیکلانی (۱۳۹۷) و عظیم‌زاده اردبیلی و حمیدی‌پور (۱۳۹۳)
	متناسب	متناسب با سطح متریان	میرزامحمدی و همکاران (۱۳۹۶)

الگوی مفهومی و چارچوب نظری می‌تواند به فهم بهتر آموزش اثر بخش کمک کند. لذا می‌توان با ترکیب پیشینه نظری و پژوهشی، ویژگی‌های عناصر تربیتی را در زیر مجموعه ۶ بُعد کلی طبقه‌بندی و تلفیق کرد؛ در نتیجه برای تدوین الگوی آموزش موفق تربیت اخلاقی با توجه به سیره امام رضا (علیه السلام) هر یک از عناصر اصلی در برنامه ریزی درسی باید مورد توجه قرار گرفته و به ویژگی‌های آن توجه شود. اهداف آموزشی باید کثرت‌گرا، غایت‌نگر، انعطاف‌پذیر و دموکراتیک باشد. روش‌هایی که

آن امام معصوم (علیه السلام) در سیره تربیتی خود مورد استفاده قرار می‌دادند در پنج مؤلفه روش‌های ایجابی، اصلاحی، فعال، مستقیم و غیرمستقیم قرار می‌گیرد؛ همچنین یادگیرنده خودانگیخته، تعامل‌گرا، مستقل و مشارکت‌جو بوده و معلمان این عناصر اصلی آموزش باید دارای مهارت‌های حرفه‌ای و ارتباطی بوده و از سویی دیگر خود آراسته به فضایل اخلاقی باشند. علاوه بر این در سیره امام رضا (علیه السلام) ارزشیابی و نظارت به صورت مستمر و جامع صورت می‌گرفته و بیشتر آن امام مردم را به خود ارزیابی توصیه می‌کردند. شکل ۱ ویژگی عناصر برنامه‌دستی تربیت اخلاقی با توجه به سیره امام رضا (علیه السلام) را نشان می‌دهد. همان‌طور که آورده شده تمام عوامل ارتباط متقابل با هم دارند. تمام این عناصر بریکدیگر اثرگذار هستند و رابطه بین آن‌ها غیر خطی است.

شکل ۱: عناصر برنامه‌دستی تربیت اخلاقی با توجه به سیره رضوی

نتیجه‌گیری

در این پژوهش سعی شد با بررسی مقالات پژوهشی انجام گرفته در زمینه تربیت و تربیت اخلاقی با توجه به سیره تربیتی امام رضا (علیه السلام) به جمع‌بندی و خلاصه‌سازی نتایج پژوهش‌ها در این زمینه پرداخته و دلالت‌های آن در عناصر برنامه درسی از منظر میلر (اهداف، دانش‌آموز، معلم، روش یاددهی و یادگیری، ویژگی‌های محیط آموزش و ارزشیابی) استخراج شود.

با توجه به نظریه میلر که یکی از نظریات زمینه‌ای برنامه‌ریزی درسی محسوب می‌شود و در تمام نظام‌های آموزشی برای سازمان‌دهی عناصر استفاده می‌شود؛ ویژگی عناصر برنامه درسی تربیت اخلاقی با توجه به سیره تربیتی رضوی در این ابعاد سازمان یافت.

بُعد اهداف آموزشی. یک برنامه درسی به قصد ایجاد تغییرات در رفتار یادگیرنده اجرا می‌شود. این تغییرات همان اهداف برنامه است. تعیین هدف‌های آموزشی نخستین عنصر برنامه درسی است. اهداف آموزشی باید تسهیل‌گر تعاملات در برنامه درسی و کلاس درس باشد. بر این اساس با توجه به سیره تربیتی امام رضا (علیه السلام) اهداف برنامه درسی تربیت اخلاقی باید کثرت‌گرا، انعطاف‌پذیر، غایت‌نگر و دموکراتیک باشد. در این میان توجه به قرب الهی از مهم‌ترین اهداف تربیت اخلاقی از دیدگاه پیامبر (صلی الله علیه و آله و امامان معصوم (علیهم السلام) است. آیات متعددی از قرآن از جمله «الا الی الله تصیر الامور» (الشوری، ۵۳) غایت حرکت کلی جهان را قرب الهی معرفی کرده‌اند.

بُعد روش‌های یاددهی یادگیری: انتخاب راهبردهای مناسب در فرایند یاددهی یادگیری، تسهیل‌کننده انتقال دانش و اطلاعات و فرایندهای یادگیری فراگیران خواهد بود (فتحی و اجارگاه، ۱۳۹۴: ۱۳۴). بر این اساس با توجه به سیره تربیتی امام رضا (علیه السلام) روش‌های تربیت اخلاقی را می‌توان ذیل ۵ مؤلفه اصلی گنجانند: روش‌های ایجابی که هدف آن ایجاد رفتار و اخلاق مطلوب در فراگیر است (مشمتمل بر مقوله‌های روش‌های الگودهی، بشارت‌دهنده و تشویق)، روش‌های اصلاحی که هدف آن‌ها حذف یا کاهش رفتار نامطلوب است (مشمتمل بر مقوله‌های انذار، عبرت‌آموزی، تنبیه)؛ روش‌های فعال که منظور از

آن‌ها فعال بودن متربی در زمینه یادگیری است (مشمتمل بر مقوله‌های پرسش و پاسخ، جدال احسن، بحث گروهی، بصیرت و بینش‌دهی و مناظره)؛ روش‌های مستقیم (مشمتمل بر مقوله‌های روش‌های موعظه و خطابه) و روش‌های غیر مستقیم (مشمتمل بر مقوله‌های روش‌های نمایش، قصه‌گویی و تمثیل) است.

بُعد یادگیرنده: روش‌های نوین یادگیری، تأکید بر نقش یادگیرنده به عنوان سازنده دانش و اطلاعات دارند (ابراهیمی قوامی و حسین زاده یوسفی، ۱۳۸۷: ۷). امام رضا علیه السلام در سیره تربیتی خود به کودکان اهمیت زیادی می‌داد و بر تربیت آن‌ها از دوران قبل از بارداری تأکید می‌کرد (نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۱۵: ۱۲۲). بر این اساس با توجه به سیره تربیتی امام رضا علیه السلام یادگیرنده باید خودانگیزته، تعامل‌گرا، مستقل و مسئولیت‌پذیر باشد.

بُعد معلم: در تربیت اخلاقی فراگیران نقش معلم از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. معلم در تربیت اخلاقی، باید درک عمیقی از مفاهیم اخلاقی داشته باشد (افکاری، ۱۳۹۳: ۸۷). با توجه به سیره تربیتی امام رضا علیه السلام در تربیت اخلاقی فراگیران ویژگی‌های معلمان را می‌توان در ۴ مؤلفه اصلی مهارت‌های حرفه‌ای (مشمتمل بر مقوله‌های شناخت فراگیر، تسهیل‌گر و هدایت‌گر فرایند یادگیری)؛ مهارت‌های ارتباطی (مشمتمل بر مقوله‌های تعامل‌گرا، ارتباط صمیمی با فراگیر، اهل تساهل و تسامح و احترام به شخصیت متربی)، آراسته به فضایل اخلاقی (مشمتمل بر مقوله‌های خوش خلقی، صبر و متانت، عدالت در برخوردها، عامل به علم خود و داشتن روح علمی) و آراستگی ظاهری (مشمتمل بر مقوله‌های جذبه و آراستگی ظاهری و رعایت نظافت) است.

بُعد ارزشیابی: فرایند برنامه‌دستی با ارزشیابی شروع و با آن پایان می‌یابد (فتحی واجارگاه، ۱۳۹۴: ۱۳۵). از نظر فتحی واجارگاه (۱۳۹۴: ۲۸۸) در زمینه ارزشیابی ملاک‌ها و استانداردهای مختلفی وجود دارد که برخی از آن‌ها عبارت است از: عملی بودن، سودمندی، درستی و دقت. با توجه به سیره تربیتی امام رضا علیه السلام در تربیت اخلاقی فراگیران ویژگی‌های ارزیابی مناسب را می‌توان در ۴ مؤلفه اصلی استمرار، جامعیت، خودسنجی و رعایت اصل اعتدال در ارزیابی از فراگیران قرار داد. امام رضا علیه السلام به نظارت بر فرایند تربیت تأکید

زیادی داشته‌اند و همواره در تربیت فرزند بزرگوار خود امام جواد علیه السلام به این امر توجه داشته‌اند و می‌فرمایند:

إِذَا فَعَلَ النَّاسُ هَذِهِ الشُّيَاءَ وَازْتَكَبَ كُلُّ إِنْسَانٍ مَا يَشْتَهِي وَيَهْوَاهُ مِنْ غَيْرِ مُرَاقَبَةٍ لِأَحَدٍ كَانَ فِي ذَلِكَ فَسَادُ الْخَلْقِ أَجْعِينَ (ابن بابویه، ۱۳۷۸ ق: ج ۲: ۹۹)؛ زمانی که مردمان به کارهای ممنوع دست زدند و هرکس هر چه دلش خواست عمل کرد، بدون آنکه نظارت کند (در این صورت) مردم همگی به فساد و تباهی دچار می‌شوند.

بُعد محیط یادگیری: بهترین روش کار و پیشرفت یک فرد در جهت پیچیدگی و انعطاف‌پذیری، مناسب ساختن محیط با مرحله جاری رشد شخصیتی او می‌باشد (جویس و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۲۶). تحقیقات نشان داده‌اند که مدرسه شکل دهنده ساختارهای شخصیتی و روانی دانش‌آموزان است (افکاری، ۱۳۹۳: ۲۰۳). نخستین برخورد محسوس و ملموس یادگیرنده با فضای فیزیکی کلاس می‌باشد، بنابراین اهمیت شرایط فیزیکی و محیطی مستلزم توجه بیشتری است (پورشافعی و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۱۲). شرایط و فضای اخلاقی مدرسه بر تصمیمات و قضاوت‌های اخلاقی کودک تأثیر عمده دارد (شاملی و همکاران، ۱۳۹۰: ۸۸). با توجه به سیره تربیتی امام رضا علیه السلام در تربیت اخلاقی فراگیران ویژگی محیط مناسب را می‌توان در ۲ مؤلفه اصلی وجود محیط اخلاقی و دینی و متناسب با سطح فراگیران دانست.

سیره تربیتی امام رضا علیه السلام همچون دیگر ائمه علیهم السلام خود به عنوان الگوی راستین تربیت شناخته می‌شود. امید است برنامه‌ریزان درسی با توجه به نتایج این پژوهش و پژوهش‌هایی از این قبیل که برآیندی از پیشینه پژوهشی موجود در این زمینه است در راستای تربیت اخلاقی فراگیران گام‌های اساسی بردارند.

منابع و مآخذ

- قرآن کریم. ترجمه آیت الله مکارم شیرازی.
- ابراهیمی قوام، صغری؛ حسین زاده یوسفی، غلامحسین. (۱۳۸۷). «نظریه سازنده گرای و کاربرد آن در آموزش». رشد مدارس. ش ۴. صص: ۲۴-۳۳.
- ابن بابویه، محمدبن علی. (۱۳۱۷). *عیون اخبار الرضا* علیه السلام. ج ۱ و ۲. ترجمه آقاجفی اصفهانی. اصفهان: نوغ.
- _____ (۱۳۷۸). *عیون اخبار الرضا* علیه السلام. علی اکبر غفاری. چاپ دوم. تهران: جهان.
- _____ (۱۴۰۳ق). *معانی الأخبار*. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ابن شعبه حرانی، حسن ابن علی. (۱۴۰۴ق). *تحف العقول*. قم: جامعه مدرسین.
- اسماعیلی، رضا. (۱۳۷۹). *بررسی اوضاع و ویژگی‌های فرهنگ عمومی استان اصفهان*. اصفهان: انتشارات اداره کل دبیرخانه شورای فرهنگ عمومی اصفهان.
- افکاری، فرشته. (۱۳۹۳). «نقد و بررسی رویکردهای تربیت اخلاقی در دوره ابتدایی در کتاب‌های درسی بخوانیم، بنویسیم، قرآن هدیه‌های آسمانی، تعلیمات اجتماعی و طراحی الگوی برنامه درسی». رساله دکتری. دانشگاه علامه طباطبایی.
- بهشتی، سعید؛ رشیدی، شیرین. (۱۳۹۲). «اصول تربیت عقلانی بر مبنای سخنان امام رضا علیه السلام». پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی. ش ۱۸. صص: ۵۱-۶۷.
- پورشاقعی، هادی؛ طالب زاده، لیلیا؛ آرین، ناهید. (۱۳۹۵). *نظریه‌ها و الگوهای آموزش و تدریس ماهیت و کاربرد*. مشهد: جهاد دانشگاهی مشهد.
- جانی‌پور، محمد؛ سروری مجد، علی. (۱۳۹۳). «تبیین شیوه‌های تربیتی امام رضا علیه السلام در راستای ایجاد سبک زندگی اسلامی بر مبنای تحلیل محتوای دعا‌های صحیفه رضویه». فصلنامه فرهنگ رضوی. س ۲ (۷). صص: ۵۳-۷۹.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۷۴). *تفسیر موضوعی قرآن*. ج ۲. تهران: مرکز نشر فرهنگی رجاء.
- جویس، برویس؛ ویل، مارشال؛ کالهن، امیلی. (۱۳۹۱). *الگوهای تدریس*. ترجمه محمدرضا بهرنگی. تهران: کمال تربیت.
- حسنی، محمد. (۱۳۹۵). «بررسی رویکرد تربیت اخلاقی در نظام تربیت رسمی و عمومی دوره ابتدایی». *تربیت اسلامی*. س ۱۱ (۲۲). صص: ۱-۲۸.
- حسینیان، سیمین. (۱۳۸۵). *اخلاق در مشاوره و روانشناسی*. تهران: کمال تربیت.
- حیدرزاده، نسرین؛ اسمعیلی، زهره؛ فرج‌اللهی، مهران؛ صفایی، طیبه. (۱۳۹۷). «طراحی و اعتباریابی الگوی تربیت اخلاقی متناسب با ویژگی‌های دانش‌آموزان دوره ابتدایی ایران با تأکید بر سند تحول بنیادین آموزش و پرورش». *پژوهش در نظام‌های آموزشی*. ویژه‌نامه بهار ۹۷. صص: ۲۳۱-۲۴۷.
- خاکپور، حسین؛ محمودی، مرضیه؛ سعیدی گراغانی، منصوره. (۱۳۹۳). «نقش و آثار مدیریت فرهنگی امام رضا علیه السلام بر جامعه شیعه». فصلنامه فرهنگ رضوی. س ۲ (۸). صص: ۳۱-۵۶.
- داودی، محمد؛ حسینی‌زاده، علی. (۱۳۹۳). *سیره تربیتی پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و اهل بیت علیهم السلام*. قم/تهران: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و سازمان سمت.
- دلبری، شهربانو؛ زحمتکش، زهرا. (۱۳۹۶). «به‌کارگیری شیوه‌های تسامح و تساهل در سیره تربیتی امام رضا علیه السلام». فصلنامه

- فرهنگ رضوی. س ۲۰۵. صص: ۳۱-۶۷.
- دهقان سرخ آبادی، سیده محدثه؛ کرامتی، انسی. (۱۳۹۶). «روش‌های آموزشی در سیره رضوی و دلالت‌های آن برای تربیت عقلانی در دانشگاه فرهنگیان». فصلنامه فرهنگ رضوی. س ۵ (۱۷). صص: ۳۵-۵۷.
- رشیدزاده، فتح‌الله. (۱۳۹۳). تبیین فرازمایی از اندیشه‌های نظامی - دفاعی فرماندهی معظم کل قوا. تهران: دانشکده افسری امام علی (علیه‌السلام).
- زرسازان، عاطفه. (۱۳۹۶). «واکاوی مؤلفه‌های تعلیم در تبیین آموزه‌های وحی در سیره رضوی». فصلنامه فرهنگ رضوی. س ۵ (۱۸). صص: ۶۳-۹۴.
- زین‌آبادی، حسن‌رضا؛ عدلی، مریم. (۱۳۹۶). «اصول و روش‌های تربیتی با نگرش به اراده و اختیار انسان در سیره رضوی». فصلنامه فرهنگ رضوی. س ۵ (۱۷). صص: ۵۹-۹۶.
- سبحانی یامچی، محمد. (۱۳۹۸). «روش‌های تربیتی فرهنگ‌سازی اقامه نماز در سیره رضوی». فصلنامه فرهنگ رضوی. س ۷ (۴). صص: ۱۵۷-۱۸۶.
- شاملی، عباسعلی؛ ملکی، حسن؛ کاظمی، حمیدرضا. (۱۳۹۰). «برنامه درسی، ابزاری برای نیل به تربیت اخلاقی». نشریه اسلام و پژوهش‌های تربیتی. س ۳ (۲). صص: ۷۷-۹۸.
- شریفی، عنایت‌الله؛ لطفی قادیکلانی، مهر علی. (۱۳۹۷). «سبک تربیتی امام‌رضا (علیه‌السلام) در تربیت کودکان». فصلنامه فرهنگ رضوی. س ۶ (۲۳). صص: ۱۸۱-۲۱۱.
- شریفی، عنایت‌الله؛ خوانین‌زاده، محمدحسین؛ خلعتبری لیماکی، حسام‌الدین. (۱۳۹۶). «روش‌های تبلیغی امام‌رضا (علیه‌السلام)». فصلنامه فرهنگ رضوی. س ۵ (۱۹). صص: ۱۴۹-۱۷۶.
- طالبی، ابوتراب. (۱۳۸۰). «بررسی تعارض بین ارزش‌های اخلاقی مذهبی و کنش‌های اجتماعی دانش‌آموزان دبیرستان‌های منطقه ۳ و ۵ شهر تهران». رساله دکتری. دانشگاه تربیت مدرس.
- طبرسی، ابوالفضل علی بن حسن بن فضل. (۱۳۸۵). مشکاه‌الأنوار. نجف اشرف: انتشارات کتابخانه حیدریه.
- عاملی، زین‌الدین بن علی. (۱۴۱۳ق). مسالک‌الأنفهام‌الی‌تقیح‌شرائع‌الإسلام. ج ۸. قم: المعارف الإسلامیه.
- عظیم‌زاده اردبیلی، فائزه؛ حمیدی‌پور، معصومه. (۱۳۹۳). «سازوکارهای حمایتی از تربیت کودک در آموزه‌های دینی با تأکید بر سیره رضوی». فصلنامه فرهنگ رضوی. س ۲ (۵). صص: ۱۴۱-۱۶۷.
- علی‌دخت مازافای، حسن؛ سیفی جگرکندی، مهدی؛ یوسف‌زاده، محمد و خیری، میلاد. (۱۳۹۴). «تربیت اجتماعی در سیره امام رضا (علیه‌السلام)». اولین همایش ملی پژوهش‌های نوین در حوزه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی ایران. تهران. بهمن ۱۳۹۴. صص: ۱-۱۰.
- غلام‌پور، میثم؛ پورشافعی، هادی؛ قاسمیان، عباس. (۱۳۹۷). «نقش اعتماد و عدالت سازمانی بر اخلاق حرفه‌ای معلمان مقطع ابتدایی». مجله اخلاق زیستی. س ۸ (۲۷). صص: ۷۳-۸۳.
- غلام‌پور، میثم؛ رستمی‌نژاد، محمدعلی؛ پورشافعی، هادی. (۱۳۹۸). «شناسایی عوامل کلیدی موفقیت دوره‌های MOOC: سنتز پژوهی براساس مدل روبرتس». پژوهش‌های برنامه‌درسی. ش ۲. دوره ۹. صص: ۱۳۹-۱۶۲.
- فتحی واجارگاه، کورش. (۱۳۹۴). اصول و مفاهیم اساسی برنامه‌ریزی درسی. تهران: علم استادان.
- فروزش، سجاد؛ محسنی‌زاده، معصومه. (۱۳۹۳). «مؤلفه‌های تربیت دینی و روش‌های آن در سبک زندگی امام‌رضا (علیه‌السلام)». مجموعه مقالات همایش ملی سبک زندگی در فرهنگ رضوی. صص: ۴۱-۴۵. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.

- قطبی، ثریا؛ رهنما، اکبر؛ رهبری پاک، نسرین؛ نجفی، حسن. (۱۳۹۵). «تحلیل روش‌های آموزشی امام رضا (علیه السلام) با تکیه بر مسند الإمام الرضا (علیه السلام)». فصلنامه فرهنگ رضوی. س ۴ (۱۶). صص: ۶۹-۴۷.
- مجلسی، محمدباقر. (۱۳۸۹). بحار الانوار. ج ۹. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- _____ . (۱۴۰۴ق). مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول. تهران: دارالکتب الإسلامیه.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۸۴). حکمت‌ها و اندرزها. جلد اول. تهران: صدرا.
- _____ . (۱۳۸۵). تعلیم و تربیت در اسلام. تهران: صدرا.
- مهر محمدی، محمود. (۱۳۹۳). برنامه درسی، نظرگاهها، رویکردها و چشم‌اندازها. مشهد: به نشر (انتشارات آستان قدس رضوی).
- میرزاحمدی، محمدحسن؛ جهانی جوانمردی؛ فاطمه؛ نوروزی، محمد. (۱۳۹۶). «بازشناسی آموزه‌های تربیتی امام رضا (علیه السلام) و کاربست آن در عصر حاضر». فصلنامه فرهنگ رضوی. س ۵ (۲۰). صص: ۶۹-۱۰۴.
- نجفی، محمد؛ قربانی، منصوره؛ نصرتی هشی، کمال؛ شاه‌ی، محمد. (۱۳۹۳). «روش‌های تربیت اخلاقی در سیره رضوی (علیه السلام)». پژوهش‌های اخلاقی. س ۵ (۱). صص: ۱۱۳-۱۲۷.
- نقی‌پورفر، ولی‌الله؛ زاهدی، عبدالرضا؛ فتحی، یعقوب. (۱۳۹۸). «سیره تعلیمی - تربیتی امام رضا (علیه السلام) در مناظره با اصحاب ادیان و مذاهب». فصلنامه فرهنگ رضوی. س ۷ (۱). صص: ۱۸۳-۲۱۳.
- نوروزی، مجتبی؛ کاظمی، ابوالفضل؛ شاهمرادی، سیده فاطمه. (۱۳۹۶). «راهکارهای تربیت دینی در فضای مجازی با تأکید بر آموزه‌های قرآن و سیره رضوی». فصلنامه فرهنگ رضوی. س ۵ (۱۹). صص: ۱۷۷-۲۱۱.
- نوری، حسین. (۱۴۰۸ق). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل. قم: آل‌البتیة (علیه السلام).
- نیک‌آیین، محمود؛ بختیار نصرآبادی، حسنعلی؛ بهرامی، حمزه علی؛ نصرتی هشتی، کمال؛ عباسپور، نفیسه. (۱۳۹۴). «آثار تربیتی امام رضا (علیه السلام) در تعالی باورهای معنوی مردم ایران». فصلنامه فرهنگ رضوی. س ۳ (۱۲). صص: ۹۷-۱۱۸.
- نیکخواه، محمد؛ نصر اصفهانی، احمد رضا؛ عزیزی، حسین. (۱۳۹۰). «مهارت‌ها و روش‌های آموزش و تدریس در تعالیم پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) و اهل بیت (علیهم السلام)». مجموعه مقالات اولین همایش ملی تحول‌نویان در نظام برنامه درسی ایران. صص: ۵۴۳-۵۵۳. مشهد: نشر دانشگاه فردوسی.
- هاشمی اردکانی، سیدحسن؛ میرشاه جعفری، سیدابراهیم. (۱۳۸۷). «روش مناظره علمی در سیره تربیتی امامان معصوم (علیهم السلام) (مطالعه موردی: مناظرات علمی امام رضا (علیه السلام))». تربیت اسلامی. س ۳ (۷). صص: ۷-۲۱.
- بیلویی، بهاره؛ مستحفظیان، مینا؛ مشکاتی، زهره. (۱۳۹۵). «رابطه بین مؤلفه‌های اخلاقی با ویژگی‌های شخصیتی». فصلنامه اخلاق در علوم رفتاری. س ۱۱ (۱). صص: ۱۳۷-۱۴۴.
- Cooper, H., & Hedges, L. V. (2009). Research Synthesis as a scientific process. In H. Cooper, L. V. Hedges, and J. C. Valentine (eds.), The Handbook of Research synthesis and meta-Analysis (pp. 16-3). US: Russell Sage.
- Moffett, J. (2015). Twelve tips for “flipping” the classroom. Medical Teacher, (4)37 336-331.
- Prashar A. (2015). Assessing the flipped classroom in operations management: A pilot study. Journal of Education for Business, 138-126, (3)90.